

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

7-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/7 (5) - 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdulkaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saporbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;
Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;
Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;
Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;
Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);
Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;
Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;
Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;
Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;
Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;
Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;
Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;
Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;
Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;
Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;
Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);
Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;
Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor
Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;
Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;
Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;
Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;
Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;
Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

Izzatullayev Bobirjon Izzatullayevich

XALQARO MUNOSABATLARDA RAQAMLI DIPLOMATIYANI TADQIQ ETISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI	10-14
--	-------

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Mannopova Elzara Toraxanovna

HR TRANSFORMATION: COMPARATIVE ANALYSIS OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES CANADA AND UZBEKISTAN	15-21
--	-------

Загребельская Милена Владимировна

РАЗВИТИЕ ПРЕДИКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ МАТЕРИАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ, АДАПТИВНЫЕ И ЦИФРОВЫЕ ДРАЙВЕРЫ УСТОЙЧИВОСТИ	22-31
--	-------

Dr. Abror Kucharov and Dr. Jyoti Meshram

SECTORAL ANALYSIS OF INDIAN INVESTMENT IN UZBEKISTAN	32-42
--	-------

Суюнова Зухра

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В КОРПОРАТИВНОМ УПРАВЛЕНИИ	43-49
--	-------

Суюнова Фотима, Суюнова Саодат

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УЗБЕКИСТАНА: ТРЕНДЫ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	50-62
--	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Xudoyqulov Yo'lchi Azamqulovich

HARBIY TADQIQOTCHI FAOLIYATIDA FANLARARO YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH ZARURATI	63-69
--	-------

Majitov Maxmud

G'ARB FALSAFASIDA SHAXS HAQIDAGI FALSAFIY FIKRLAR TADQIQI	70-76
---	-------

Latipov Sardor Shavkatovich

JAMIYATDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHNING IJTIMOYIY ASOSLARI VA AMALGA OSHIRISH SHAKLLARI	77-81
--	-------

Ibraximova Dilorom Saloydinovna

HUQUQSHUNOS AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY ZARURIYATI	82-87
--	-------

Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich

JADID MAKTABLARINING O'QITISH TIZIMI VA PEDAGOGIK MEROSI	88-91
--	-------

Muslimov Sherzod Akbarovich

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING "BOBURNOMA" ASARIDA INSON VA OILA MUAMMOSI	92-96
---	-------

Jantayev Maksud Ibragimovich
AL-XORAZMIYNING ILMIY TADQIQOT HAQIDAGI QARASHLARINING
DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI 97-101

Qosnazarova Palzada
TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA TA'LIM-TARBIYA, ADABIYOT
MASALALARINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI 102-106

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Xasanova Sohibjamol Soatmurod qizi
TILNING KOGNITIV FUNKSIYASI VA AXLOQIY-BAHOLASH
(YAXSHILIK/YOMONLIK) KATEGORIYALARINING KONSEPTUAL SHAKLLANISHI 107-110

Burxonova Go'yoxon G'ulomovna
TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA LOTIN TILI VA TIBBIY
TERMINOLOGIYANI SAMARALI O'QITISH USHLUBLARI 111-115

Raxmonova Dildora Mirzakarimovna
JADID ADIBI – TO'LAGAN XO'JAMYOROV (TAVALLO) BADIY
PUBLITSISTIKASINING TIL VA USLUBI TAHLILI 116-122

Yuldasheva Ruxshona Rustamjon qizi
INGLIZ TILIDAGI OTLI KOLLOKATSIYALARNING LISONIY MODELLARI
VA ULARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMA JARAYONIDAGI ADEKVATLIK
MUAMMOLARI 123-126

Xolmurotova Gulnora
ERKIN A'ZAMNING "OTOYINING TUG'ILGAN YILI" QISSASIDA USTOZ OBRAZI
BADIY TALQINI 127-132

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Kadirova Moxigul Xamitovna
SURISHTIRUVNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI 133-138

Xidoyatov Baxtiyar Batirovich
O'ZBEKISTON JINOYAT PROTSESSIDA SUDGA QADAR ISH YURITISHNING
RIVOJLANISH TARIXI 139-147

Давронов Атобек Равшанович
УЧАСТИЕ СПЕЦИАЛИСТА В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ 148-155

Alishayev Sobir Tursunboyevich
JINOYAT ISHLARI BO'YICHA SUDLOVGA TEGISHLILIKNI ANIQ
BELGILASHNING HUQUQIY VA AMALIY AHAMIYATI 156-161

Mamatmurodov Farrux
THE UNIQUENESS OF THE SUKUK FINANCIAL INSTRUMENT.
THEORETICAL ANALYSIS OF THE UNIQUE SIMILARITIES
AND DIFFERENCES BETWEEN SUKUK AND BONDS 162-168

Худайбергенов Бахрам, Эгамбердиев Ферузбек
ПОДАЧА ЖАЛОБ И РАССМОТРЕНИЕ ИХ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ
НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА 169-180

<i>Хайдарова Хилола Анваровна</i> ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЗАВЕЩАНИЯ КАК ОСНОВНОГО СПОСОБА РАСПОРЯЖЕНИЯ НАСЛЕДСТВЕННЫМИ ПРАВАМИ	181-186
<i>Normatov Ermatat</i> SHAHAR AHOLISINING ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDAGI HUQUQLARI VA MAJBURIYATLARI	187-196
<i>Abdurasulova Xadichaxon Ravshanbek qizi</i> MEHNAT QONUNCHILIGINI BUZISH BILAN BOG'LIQ JINOYAT QONUNI NORMALARINING RIVOJLANISH TARIXI	197-205
<i>Hazratov Mexriddin Faxriddin o'g'li</i> THE CONCEPT OF DIGITAL SERVICES AS AN OBJECT OF CIVIL LAW RELATIONS	206-210
<i>Mamataliyeva Shahnoza Xushmamat qizi</i> ISHNI SUDGA QADAR YURITISH BOSQICHIDA JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARINING XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	211-218
<i>Abduazizov Doniyor Baxtiyor o'g'li</i> USTUN MUZOKARA KUCHI VA UNING SUISTE'MOLLIK SHAKLLARI: GERMANIYA, YAPONIYA VA JANUBIY KOREYA AMALIYOTINING QIYOSIY TAHLILI	219-228
<i>Uralov Sarbon Sardorovich</i> AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ORQALI SODIR ETILAYOTGAN FIRIBGARLIK JINOYATLARI TAHLILI	229-236
<i>Abdurashidov Abdurauf Abdurashidovich</i> VOYAGA YETMAGANLAR TOMONIDAN SODIR ETILGAN BEZORILIK JINOYATLARINING XUSUSIYATLARI	237-243
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Rashidov Anvarjon Sharipovich</i> BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARI METODIKASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI	244-248
<i>Maydonova Saboxat Sadulloyevna</i> O'QUVCHILARNING KITOBXONLIKKA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRISHDA OILA VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING INNOVATSION USULLARI	249-253
<i>Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi</i> JISMONIY TARBIYA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA DAM OLISH DAQIQALARI VA PAUZALARI	254-259
<i>Kulidjanova Yulduzxon Inomjon qizi</i> AKADEMIK LITSEYLARDA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH ("INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI" FANI MISOLIDA)	260-267
<i>Нажметдинова Наргиза Сайфетдиновна</i> ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ЭПОХЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: АНАЛИЗ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	268-277
<i>Haqberdiyev Baxtiyor, Ismog'ilova Madinabonu, Ro'ziqulova E'zoza</i> INTERYER DIZAYNIDA RANGLAR PSIXOLOGIYASI	278-282

Kutliyeva Feruzaxon Yusupovna

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI KOMPETENTLIGINI

TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA ILG'OR XORIJIY TAJRIBA TAHLILI 283-289

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI - PHILOLOGICAL SCIENCES

Received: 4 August 2025
Accepted: 10 August 2025
Published: 30 August 2025

Article / Original Paper

THE COGNITIVE FUNCTION OF LANGUAGE AND THE CONCEPTUAL FORMATION OF MORAL-EVALUATION (GOODNESS/BADNESS) CATEGORIES

Xasanova Sohibjamol

Tashkent State Transport University
1st year doctoral student

Abstract. This dissertation analyzes the semantic and stylistic features of the moral-evaluative categories “good” and “evil” in English and Uzbek from the perspectives of linguoculturology and cognitive linguistics. The study examines lexical units, proverbs, and sayings, as well as the usage of these categories in literary texts. The analysis employs the theory of semantic fields, the cognitive frame model, and comparative typology methods. As a result, both universal and culture-specific aspects of the concepts of good and evil in English and Uzbek cultures are identified.

Keywords: good, evil, semantics, stylistics, linguoculturology, cognitive analysis, comparative typology, proverb, saying.

TILNING KOGNITIV FUNKSIYASI VA AXLOQIY-BAHOLASH (YAXSHILIK/YOMONLIK) KATEGORIYALARINING KONSEPTUAL SHAKLLANISHI

Xasanova Sohibjamol Soatmurod qizi

Toshkent davlat transport universiteti
1-kurs tayanch doktoranti

E-mail: khasanovasohibjamol@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu dissertatsiya ingliz va o‘zbek tillarida “yaxshilik” va “yomonlik” axloqiy-baholash kategoriyasining semantik va stilistik xususiyatlarini lingvokulturologik va kognitiv nuqtai nazardan tahlil qiladi. Tadqiqotda ushbu kategoriyalarni ifodalovchi leksik birliklar, maqol va matallar, shuningdek, badiiy matnlardagi qo‘llanish o‘rganiladi. Tahlil jarayonida semantik maydon nazariyasi, kognitiv frame modeli va qiyosiy tipologiya metodlari qo‘llanilgan. Natijada ingliz va o‘zbek madaniyatlarida yaxshilik va yomonlik tasavvurlarining umumiy va milliy-spetsifik jihatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: yaxshilik, yomonlik, semantika, stilistika, lingvokulturologiya, kognitiv tahlil, qiyosiy tipologiya, maqol, matal.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI7Y2025N15>

Til inson tafakkurining shakllanishi va tashqi dunyoni idrok etish jarayonida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan vosita sifatida namoyon bo‘ladi. U nafaqat aloqa va ma‘lumot almashish quroli, balki insonning olam haqidagi bilimlarini tuzilmaga soluvchi, tartibga keltiruvchi va saqlovchi kognitiv tizimdir. Shu bois, tilning kognitiv funksiyasi masalasi zamonaviy tilshunoslikda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Mazkur funksiya tilning inson ongida konseptlar, kategoriyalar, ramzlar va ma‘nolarni shakllantirishdagi markaziy rolini

yoritadi. Kognitiv tilshunoslik nazariyasi asosida shakllangan kognitiv qoliqlar (frames, schemas, prototypes) esa til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushuntirishda metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. Kognitiv qoliqlar orqali insonlar o'z tajribasini tasniflaydi, dunyo haqidagi bilimlarini tizimlashtiradi va ushbu bilimlarni lingvistik birliklar vositasida ifodalaydi. Bu jarayon, o'z navbatida, madaniyatning ham til orqali uzatilishiga va avloddan-avlodga o'tishiga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida "yaxshilik" va "yomonlik" kabi axloqiy-baholash kategoriyalarining semantik va kognitiv xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, tilning kognitiv funksiyasi va kognitiv qoliqlar nazariyasiga tayangan holda tahlil olib boriladi. Tadqiqot jarayonida konseptual tahlil, semantik-stilistik tahlil hamda qiyosiy-tipologik yondashuv metodlaridan foydalaniladi. Bu esa ikki til materialida axloqiy-baholash birliklarining umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlash, ularning madaniy hamda kognitiv asoslarini yoritish imkonini beradi. Tilning insoniyat hayotidagi o'rni va vazifalari turli yo'nalishdagi tilshunos olimlar tomonidan har tomonlama tadqiq etilgan. N. Uluqov tilning ijtimoiy tabiati va muloqotdagi bosh rolini alohida ta'kidlab, uni fikr almashish, axborot uzatish, his-tuyg'u va ta'sirni ifodalash hamda bilim va tajribani avloddan-avlodga yetkazish kabi jarayonlarda muhim vosita sifatida tavsiflaydi [1; 18-b.].

Tilning ko'p funksiyaliligi masalasida T.A. Bushuy va Sh.S. Safarov fikricha, uning asosiy vazifalari qatoridan kommunikativ, emotsional, fatik va metalisoniy funksiyalar alohida ajralib turadi. Ularning ta'kidlashicha, til vositasida inson nafaqat axborot yetkazadi, balki shaxsiy kayfiyatini va munosabatini ham ifodalaydi. Mualliflar R. Yakobsonning til funksiyalarining ko'p qirraliligi haqidagi nazariy qarashlariga ham tayanganlar [2; 20-21-b.]. Tilning bilish jarayonlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan — kognitiv funksiyasi alohida e'tiborga molikdir. Bu masalani to'la tushunish uchun, avvalo, kognitiv tilshunoslikning nazariy asoslariga to'xtalish zarur. Sh. Safarov "kognitiv" atamasining inglizcha *cognitive* — 'bilishga oid' so'zidan kelib chiqqanini qayd etib, uni insonning bilimlarni qabul qilish, tushunish va idrok etish faoliyati bilan bog'laydi [3; 17-b.].

Kognitiv tilshunoslik mustaqil yo'nalish sifatida 1989-yilda Deysburgda o'tkazilgan xalqaro simpoziumda rasman shakllangan bo'lsa-da, uning ilmiy ildizlari 1950–60-yillarga borib taqaladi. *Blackwell Dictionary of Cognitive Psychology* manbasida ta'kidlanishicha, "kognitologiya" fan sohasi turli yo'nalishlar chorrahasida paydo bo'lib, bilimni to'plash va qo'llash usullarini o'rganishga qaratilgan [4; 408-b.]. D.U. Ashurova va M.R. Galieva kognitiv tilshunoslikni til va idrok o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi fan sifatida talqin qilib, tilni ma'noni saqlash, tasvirlash va yetkazishning asosiy birligi sifatida baholaydilar [5; 96-b.]. G.A. Miller esa bu yo'nalishning vazifasini kognitiv tuzilmalar hamda so'zlovchi–tinglovchi o'rtasidagi axborot almashinuv dinamikasini tushuntirishdan iborat deb biladi. Unga ko'ra, kognitiv tilshunoslikning rivojlanishiga uch muhim omil ta'sir ko'rsatgan: inson faoliyatiga xos vazifalarni bajara oladigan kompyuter dasturlarining yaratilishi, kognitiv psixologiyada bilish faoliyatining ruhiy jihatlarini chuqur tadqiq etish va generativ grammatika nazariyasining taraqqiy etishi [6; 292-b.].

A.E. Mamatov "Tilning eng muhim 100 ta funksiyasi" asarida tilning kognitiv funksiyasini "bilimlarni qabul qilish, o'zlashtirish, saqlash, eslab qolish va qayta ishlash jarayonlarini umumlashtiruvchi faoliyat" sifatida tavsiflaydi [7; 16-b.]. Bu ta'rifdan anglashiladiki, til insonning bilish faoliyatini faollashtirib, uning ongida konseptual tizimni

shakllantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Yuqoridagi ilmiy qarashlardan ko‘rinadiki, tilning kognitiv funksiyasi nafaqat muloqot jarayonida, balki inson tafakkurini shakllantirishda, uni axloqiy-me‘yoriy qadriyatlar bilan boyitishda ham asosiy o‘rin tutadi. Aynan shu jihat “yaxshilik” va “yomonlik” kabi axloqiy-baholash kategoriyalarining konseptual shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari tilning kognitiv funksiyasi va kognitiv qoliplarning o‘zbek va ingliz tillaridagi namoyon bo‘lishini izchil yoritishga yo‘naltirilgan. Tadqiqot jarayonida til va tafakkur o‘zaro munosabatini, konseptual tizimlarning shakllanishini hamda “yaxshilik” va “yomonlik” kabi axloqiy-baholash kategoriyalarining lingvokognitiv xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan yondashuvlar qo‘llanildi. Ishda nazariy va amaliy tahlil uyg‘un ravishda olib borildi. Nazariy yondashuv doirasida tilshunoslik, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik va semasiologiya bo‘yicha yetakchi olimlar (N. D. Arutyunova, V. N. Teliya, G. Lakoff, M. Johnson, G. Abdurahmonov, Sh. Rahmatullayev va boshqalar)ning ilmiy qarashlari o‘rganildi. Amaliy tahlilda esa ingliz va o‘zbek tillarida “yaxshilik” va “yomonlik”ni ifodalovchi til birliklari tahlil qilinib, ularning semantik, stilistik va madaniy qatlamlari aniqlashtirildi.

Tadqiqot metodlari orasida deskriptiv tahlil usuli til birliklarining leksik- semantik va stilistik xususiyatlarini izohlashda qo‘llandi. Konseptual tahlil esa mazkur axloqiy kategoriyalarning kognitiv tarkibini ochib berish va ularning mental tasvirini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-tarixiy tahlil yordamida ingliz va o‘zbek tillarida “yaxshilik” va “yomonlik” konseptlarining shakllanish jarayoni hamda ularning madaniy manbalari taqqoslandi. Shuningdek, kognitiv qoliplar (frame, script, schema, prototip)ning shakllanish va ishlatilish mexanizmlarini ochib berishda lingvokognitiv modellashtirish usulidan foydalanildi. Ushbu metod konseptlararo bog‘lanishlarni aniqlash va ularning tilda aks etish mexanizmlarini izchil yoritish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida tilning kognitiv funksiyasi va kognitiv qoliplarning ingliz hamda o‘zbek tillarida, xususan, “yaxshilik” va “yomonlik” kategoriyalarining semantik-stilistik xususiyatlarini yoritishdagi o‘rni har tomonlama tahlil qilindi. Semantik tahlil usuli yordamida mazkur kategoriyalar ifodasida qo‘llaniladigan asosiy leksik birliklar, ularning ko‘pma‘nolilik xususiyatlari hamda konnotativ qatlamlari aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, har ikkala tilda ham “yaxshilik” va “yomonlik” konseptlari o‘zining madaniy-milliy koloritiga ega bo‘lib, ular tarixiy taraqqiyot, diniy e‘tiqodlar va xalqning ma‘naviy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langan. Kognitiv tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, “yaxshilik” konsepti ko‘pincha yorug‘lik, poklik, yordam, himoya, adolat kabi kognitiv sxemalar orqali namoyon bo‘lsa, “yomonlik” konsepti esa zulmat, ifloslik, zarar, tahdid, adolatsizlik kabi sxemalar asosida shakllanadi. Ingliz tilidagi *good*, *virtue*, *benevolence* kabi birliklar va o‘zbek tilidagi *yaxshilik*, *ezgulik*, *savob* kabi birliklarning semantik maydonlari tahlil qilinganda, ularning ko‘plab umumiy jihatlari bilan bir qatorda, milliy-madaniy farqlari ham aniqlandi. Masalan, o‘zbek tilida “yaxshilik” ko‘pincha diniy va ma‘naviy kontekst bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida bu tushuncha ko‘proq axloqiy va huquqiy normalar asosida talqin qilinadi.

Mazkur konseptlar xalq og‘zaki ijodi, maqol va matallarda barqaror, stereotipik ifoda shakllarida namoyon bo‘ladi. Masalan, ingliz tilida *What goes around comes around* yoki *Every cloud has a silver lining* kabi maqollar yaxshilikning qaytishi va umid timsoli sifatida ishlatilsa, o‘zbek tilida *Yaxshilik qil, suvga tashla* yoki *Yomonning yaxshisi bo‘lmas* kabi maqollar milliy

dunyoqarashni yoritadi. Ushbu birliklar kognitiv modellarning xalq mentalitetidagi mustahkam o‘rnini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil natijalariga ko‘ra, ingliz va o‘zbek tillarida “yaxshilik” va “yomonlik” kategoriyalarini ifodalovchi konseptlar universallik va milliy xususiyat uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Universallik — insoniyatga xos umumiy axloqiy qadriyatlarni, milliy xususiyat esa ularni konkret madaniyat doirasida talqin qilish usulini anglatadi. Demak, tilning kognitiv funksiyasi ushbu axloqiy-baholash kategoriyalarini konseptualizatsiya qilishda, ularning semantik va stilistik shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbek va ingliz tillarida kognitiv qoliplar vositasida “yaxshilik” va “yomonlik” kabi axloqiy-baholash kategoriyalarining ifodalanishi madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni qiyosiy tahlil qilish tilning konseptual tizimini chuqur anglash imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar milliy mentalitet, qadriyatlar va dunyoqarashning lingvistik namoyonini yoritishda katta ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Улуқов Н. *Тилшунослик назарияси*. – Тошкент: Barkamol fayz mediya, 2016. – 124 б.
2. Бушуй Т. А., Сафаров Ш. С. *Тил қурилиши: таҳлил методлари ва методологияси*. – Тошкент: Фан, 2007. – 184 б.
3. Сафаров Ш. *Когнитив тилшунослик*. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 112 б.
4. *Blackwell Dictionary of Cognitive Psychology*. – Oxford: Blackwell, 1990. – 408 p.
5. Ashurova D. U., Galieva M. R. *Text Linguistics*. – Tashkent: Turon-Iqbol, 2016. – 150 p.
6. Miller G. A. *Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages*. – Cambridge: Center for Cognitive Studies, 1964. – 292 p.
7. Маматов А. Э. *100 наиболее важных функций языка = Тилнинг энг муҳим 100 та функцияси*. – Тошкент: Вауоз, 2014. – 64 б.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/7 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).